

Μνημόσυνος λόγος εἰς Γεώργιον Ν. Χατζιδάκιν.

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν γεραίρει σήμερον τὴν μνήμην μιᾶς ὑψηλοτάτης πνευματικῆς κορυφῆς τοῦ ἔθνους. Ἐντεταλμένος ὑπὸ ταύτης ἵνα εἶπω τὸν προσήκοντα λόγον θὰ προσπαθῶ, εἰς τὸ βραχὺ διάστημα χρόνου, καθ' ὃ δικαιῶμαι νὰ κατέχω τὸ σεπτὸν τοῦτο βῆμα, νὰ θίξω τὰ κύρια σημεῖα, ἅτινα ἐπιτρέπουν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἐθνικὴν προσφορὰν τοῦ τιμωμένου ἀοιδίμου καθηγητοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι.

Τὰ βιογραφικὰ τοῦ ἀνδρός, τὴν ἔξοχον καὶ συγκινητικὴν πατριωτικὴν δραστηριότητα, ἀντιαξίαν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ τόπου καταγωγῆς αὐτοῦ, τὴν κοινωνικὴν δραστηριότητα, τὴν συμβολὴν αὐτοῦ εἰς τὴν εὐρύθμον λειτουργίαν διαφόρων ἐπιστημονικῶν ἢ ἄλλων πνευματικῶν ὁργανισμῶν καὶ ποικίλας ἄλλας ἐκδηλώσεις τοῦ μακροτάτου καὶ ἐξόχως χυμώδους βίου αὐτοῦ, ἐξέθηκαν ἐπὶ διαφόροις εὐκαιρίαις ἀπὸ βήματος τῶν πλέον ἐπισήμων πνευματικῶν κέντρων τῆς Ἑλλάδος ἐπιφανέστατοι ἐκπρόσωποι τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων. Ἐπίσης ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἰωβιλαίων ἐχαιρέτησαν τὸν ἄνδρα διὰ συγχαρητηρίων καὶ εὐχειτηρίων γραμμάτων, ἀποτελούντων ἀπαραγράπτους τίτλους τιμῆς διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, αἱ διασημότεραι ἀκαδημίαι καὶ ἐπιστημονικαὶ ἑταιρεῖαι τῆς ἀλλοδαπῆς.

Ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις ἤγειρε μεγαλοπρεπὲς τὸ ἐπιστημονικὸν αὐτοῦ παράστημα καὶ κατέκτησε τὴν διεθνή ἀναγνώρισιν καὶ τὸν διεθνή σεβασμὸν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Ἀνήκει εἰς τὰς προνομιούχους ἐκείνας φύσεις, αἱ ὁποῖαι αἶρονται ὑπεράνω τῶν ὁρίων τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, καθιστάμεναι σύμβολα καὶ ἐμβλήματα τοῦ κύκλου εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουν. Εἶχε τὸ εὐτύχημα νὰ ἀθλήσῃ ἔνωρὶς εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ νὰ ζήσῃ ἔτη μακρά, κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν ὁποίων τὸ ὄνομά του καθίστατο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον γνωσιότερον καὶ σεβασιότερον εἰς τὸ διεθνὲς κοινὸν τῶν ὁμοτέχνων αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἂν οὕτως ἠεὶτύχησεν ὥς θνητός, κατέλιπε καὶ μετὰ θάνατον κλέος ἀφθιτον, εἰς οὐδεμίαν δὲ πεπολιτισμένην χώραν τοῦ κόσμου θεραπεύεται σήμερον ἡ ἐπιστήμη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἄνευ διαρκοῦς μνείας καὶ ἀνα-

φορᾶς πρὸς τὸ ἔργον ἐκείνου. Οἱ δὲ ἐν Ἑλλάδι συνεχίζοντες τὴν ἔρευναν τῆς γλώσσης βαδίζουσιν ἐπὶ τῶν λεωφόρων, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἤνοιξε. Ἡ ὑπὸ τῆς ἀντιπαραδόσεως ἐπιχειρουμένη κατὰ διαστήματα παρέκκλισις ἀπὸ τῶν κεντρικῶν κατευθυντηρίων γραμμῶν, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἐχάραξεν, ἄγει πρὸς κακοδιδασκαλίαν καὶ ὑποστήριξιν γνωμῶν καὶ θεωριῶν βλαπτικῶν τῆς ὑγιоῦς θεραπείας τῆς ἐπιστήμης τῆς γλώσσης. Τοῦτο δὲ διότι τὸ ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι ἠγέρθη ἐπὶ ἀκλονήτων θεμελίων, ἀλλαις λέξεσι διότι ὁ Χατζιδάκις ὑπῆρξε δημιουργὸς ἐπιστήμης καθορίσας τὴν σύστασιν τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου.

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐπιθυμῶ νὰ καταστῶ ἀπολύτως σαφής. Θὰ ἦτο ἀδικία διὰ τὸν ἄνδρα, ἂν ἐπανελαμβάνετο καὶ ἀπὸ τοῦ ὑψηλοτάτου τούτου βήματος τὸ πολλάκις ὑπ' ἄλλων λεχθὲν κατὰ τὸ παρελθόν, οὐχὶ βεβαίως πρὸς ψόγον ἀλλὰ πρὸς ἔπαινον τοῦ Χατζιδάκι, ὅτι δηλ. οὗτος ἐπέτυχε καὶ διέπρεψε, διότι εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς μεθόδους τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, θεμελιώσας ἐπ' αὐτῶν τὴν ἰδικήν του ἔρευναν. Ἄν τοῦτο ἠλήθευε, ἂν δηλονότι ἡ ἐπιτυχία τοῦ Χατζιδάκι συνίστατο ἀπλῶς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ ἐλληνικοῦ ὕλικου τῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ κρατούντων, θὰ ἦτο βεβαίως τοῦτο πρὸς τιμὴν του, ἀλλὰ δὲν θὰ ἦτο ἀρκεῖον διὰ νὰ τὸν δοξάσῃ. Διότι καὶ πρὸ τοῦ Χατζιδάκι καὶ παρὰ τὸν Χατζιδάκιν ἦλθον ἐνταῦθα ἐξ Ἑσπερίας ἄνδρες λογιώτατοι, κάτοχοι τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μεθόδων τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, οἷνες ἐδρασάν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ οὐκ ὀλίγα ἐπέτυχον. Ἐννοῶ τὸν Δημήτριον Μαυροφρύδην καὶ τὸν Γεώργιον Τσερέπην ἐκ τῶν ἡμετέρων, τὸν Κάρολον Φόϋ καὶ τὸν Μιχαὴλ Δέφνερ ἐκ τῶν ξένων. Ἀπαντες οὗτοι κατέλιπον ἔργον ἄξιον καὶ μνείας καὶ ἐπαίνου, ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν κατώρθωσε νὰ ἴδῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπεσήμανε καὶ ἐθεράπευσεν ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις.

Ἡ ἔρευνα τῆς νέας Ἑλληνικῆς εἶχεν ἀρχίσει πολὺ παλαιότερον, ἀπὸ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τὰ δὲ προβλήματα χρήσεώς της εἶχον ἤδη ἀνησυχήσει Ἕλληνας πολὺ παλαιότερους τοῦ Κοραῆ. Ὁ Χατζιδάκις δ' ὅμως ἐπέτυχε καὶ ἀνῆλθε καὶ ἀνεγνωρίσθη καὶ ἐπεβλήθη, διότι πέρα τῆς ἐπιστημοσύνης καὶ τῆς εὐρυτάτης ἑλληνομαθείας εἶχε τὴν δύναμιν τῆς ἐνοράσεως, διότι ἦτο προνομιούχος ἀνθρωπίνη φύσις, ἡ ὁποία εἶχε συνδεδυασμένας τὰς ἰδιότητας τοῦ δημιουργοῦ καὶ τοῦ μύστου.

Ἡ ἐπιστήμη, ὡς εἶπομεν, δὲν ἔλειπε καὶ ἀπὸ ἄλλων προγενεσιτέρων καὶ συγχρόνων τοῦ Χατζιδάκι, ἡ δὲ σοφία ἦτο γνώρισμα οὐκ ὀλίγων ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οὗτος ἐνεφανίσθη μεταξὺ τῶν φιλολογικῶν κύκλων τῆς χώρας.

Εὐρισκόμεθα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς προτελευταίας δεκαετηρίδος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Εἰς τὸ φιλολογικὸν στερέωμα τῆς Ἑλλάδος ἐκυριάρχει ἀσυναγώνιστος εἰς ἐπιβολὴν ἡ εὐγενὴς φυσιογνωμία τοῦ μεγάλου φιλόλογου

Κωνσταντίνου Κόντου, ἀνδρὸς τὰ μάλα δεινοῦ περὶ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, οὗτινος πεφιλημένος καὶ διακεκριμένος μαθητὴς καὶ συνθιασώτης ὑπῆρξεν ὁ Χατζιδάκις. Ὁ Κόντος ἦτο ἐπιφανέστατος ἐκπρόσωπος ἐν Ἑλλάδι τῆς ὁλλανδικῆς φιλολογικῆς σχολῆς, ἀσχολούμενος δοκιμώτατα περὶ τὴν διακρίβωσιν τῆς ὑγιоῦς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς παραδόσεως καὶ ἐλέγχων μετ' ἀτέγκτου αὐστηρότητος πάντα λόγιον τῆς ἐποχῆς. ὅστις δὲν ἐποιεῖτο ὁρθὴν χρῆσιν τῶν παραδεδομένων στοιχείων τῆς γλώσσης.

Ἀτυχῶς ἡ ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ζωηροῦ φιλολογικῆ δραστηριότητος τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος οὐδ' ἐπεχείρησε καὶ νὰ ἀνακόψῃ τὸν ἐπικίνδυνον δρόμον, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ὁ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀναφανείς καὶ ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου Σούτσου θεωρητικῶς θεμελιωθεὶς νεοελληνικὸς ἀτικισμὸς. Ὅλως τούναντίον περιεπλέχθησαν καὶ οἱ φιλόλογοι τῶν χρόνων τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χατζιδάκι εἰς τὰ ἔθνικῶς ἐπιζήμια συνθήματα τῶν νεοατικιστῶν καὶ ἐντεῦθεν κατετρίβησαν εἰς ἀτέρμονας ἀλληλοελέγχους περὶ τῆς δοκιμότητος τῶν ὑπὸ ἐκάστου χρησιμοποιουμένων γλωσσικῶν στοιχείων.

Ἡ ἀνιστόρητος αὕτη τοποθέτησις τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου τῆς χώρας ἐδημιούργησεν, ὥς ἦτο φυσικόν, ἀντίδρασιν μετὰ τὸ ἐξ ἴσου πρὸς τὸν ἀρχαϊσμὸν καταστρεπτικὸν σύνθημα τῆς ἀρνήσεως τῆς γραπτῆς παραδόσεως τοῦ Ἑθνους. Τοῦ κινήματος τῆς ἀντιπαραδόσεως ἡγήθη ὁ πολὺς Γιάννης Ψυχάρης, γλωσσολόγος τὴν εἰδικότητα καὶ καθηγητὴς τῆς νέας Ἑλληνικῆς εἰς Παρισίους, ἐπὶ πλεον δὲ δεξιὰ λογοτεχνικὴ φύσις καὶ ἄνθρωπος πεπροικισμένος μετὰ ἀσυνήθη ἀγωνιστικὴν διάθεσιν. Διὰ τοῦ Ψυχάρη ἦλθε καὶ πάλιν ἐπὶ τάπητος, μετὰ γλωσσολογικὰ πλεον στηρίγματα, τὸ παλαιὸν αἷτημα τοῦ λεγομένου δημοτικισμοῦ. Ὁ Ψυχάρης ἐπανελάβε μεθοδικῶς τὸ προηγηθὲν κήρυγμα τοῦ Σολωμοῦ, ὅπερ εἶχε διατυπώσῃ ὁ ποιητὴς εἰς τὸν γνωστὸν Διάλογον, τὸν ὁποῖον ἐν τούτοις δὲν ἐξέδωκε ζῶν, πιθανῶς διότι ἡ σοφία τῆς ὠριμότητος δὲν ἔκρινεν ἄξια δημοσιεύσεως ὅσα ὁ ρωμαντισμὸς τῆς νεότητος εἶχεν ὑπαγορεύσει.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη ἔτεινε νὰ καταστῇ πνευματικὸν αἷτημα τῶν λογοτεχνῶν τῆς ἐποχῆς, κυρίως τῶν ποιητῶν ἀλλὰ βαθμηδὸν καὶ τῶν πεζογράφων, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἄνθησιν τῆς ἐπιανησιακῆς Σχολῆς, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακολουθήσουν ἐπὶ μακρὸν νὰ παραμένουν δέσμιοι τῶν ἀντιποιητικῶν φραστικῶν μέσων τῆς ρωμαντικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε κατῆλθεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν κονίστραν ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις, μόλις ἐπανελθὼν ἐξ Ἑσπερίας, νέος τὴν ἡλικίαν, πεπροικισμένος μετὰ βαθυτάτην ἑλληνομάθειαν, μετὰ πλήρη σύγχρονον γλωσσολογικὴν κατάρτισιν, γνωστὸς συγγραφεὺς δοκίμων ἐπιστημονικῶν πραγματειῶν περὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν αἷς διεφαίνεται ἤδη σαφῶς ὁ ἐγκρατὴς ἐπιστήμων καὶ ὁ δεξιὸς ἀγωνιστὴς, ὁ ὁποῖος, ὅπως προσφυνῶς ἐλέ-

χθῆ ὑπὸ μαθητοῦ καὶ φίλου του, ἐπετύγχανε τὸν στόχον του μὲ τὴν εὐθυβολίαν δπλαρχηγοῦ τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων. Οἱ σύγχρονοι φιλόλογοι πάσης κατηγορίας καὶ πάσης τοποθετήσεως διησθάνοντο δι' ὑφίστατο ὄξεϊα πνευματικὴ κρίσις, ὅτι τὸ μεγαλύτερον πνευματικὸν αἶτημα τῆς ἐποχῆς, τὸ πρόβλημα τοῦ μέσου ἐκφράσεως τοῦ ἐν διαρκεῖ ἀναπτύξει καὶ ἀνατάσει εὐρισκομένου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἐτοποθετεῖτο κατὰ τρόπον ἱκανοποιοῦντα τὸ αἶσθημα τοῦ "Εθνους, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ συλλάβουν τὴν οὐσίαν καὶ νὰ χωρήσουν πρὸς τὴν θεραπείαν του.

Τὰ πράγματα ἔθνηκεν εἰς τὴν θέσιν των ὁ ἐπιστημονικὸς προβληματισμὸς τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι, ὁ ὁποῖος ἐπεχειρήθη μὲ τὰ πλέον σύγχρονα μέσα, ἅτινα διέθετε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἐπιστήμη τῆς γλώσσης. Ἐπανῆλθε δηλονότι οὗτος ἐξ Εὐρώπης διακεκριμένος μαθητὴς καὶ ἐκπρόσωπος ἐν Ἑλλάδι τῶν λεγομένων νεογραμματικῶν, παρ' οἷς κατ' εὐτυχίαν συγκυρίαν ἐμαθήτευσεν. Ἦσαν δὲ οἱ νεογραμματικοὶ οἱ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖν τοῦ 19ου αἰ. ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῶν μέχρι τότε κρατουσῶν μεθόδων γλωσσικῆς ἐρεῦνης καὶ διακηρύξαντες ὅτι ἡ γλωσσολογία δὲν εἶναι φυσικὴ ἀλλὰ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης δὲν φθείρονται, ἀλλ' ἀντικαθίστανται ὑπ' αἰεὶ νεωτέρων, ὅτι οἱ τοπικῶς καὶ χρονικῶς περιοριζόμενοι φωνητικοὶ νόμοι παραβαίνονται μόνον, ὅταν παρεμβληθῇ ὁ ψυχολογικὸς παράγων τῆς ἀναλογίας καὶ ὅτι κατ' ἐξοχὴν πρόσφοροι διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῶν νέων τούτων διδαγμάτων εἶναι αἱ ζῶσαι γλῶσσαι. Τῶν διδαγμάτων τούτων ἦσαν ὅλως ἄγευστοι πάντες ὅσοι ἐπεχείρησαν μέχρι τότε ἐρευνᾶν τῆς νέας Ἑλληνικῆς, διὸ καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ οὗτοι εἶχον καταλήξει ἀνεισπύσαντες εὐκόλως ὑπὸ τοῦ μετ' ὀλίγον μέλλοντος νὰ καταλάβῃ καὶ δοξάσῃ τὴν ἔδραν τῆς γλωσσολογίας ἐν τῷ ἔθνικῳ Πανεπιστημίῳ.

Ὁ Χατζιδάκις ἐπροχώρησεν εἰς τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἔργου του μετὰ θαυμαστῆς μεθοδικότητος. Ἐπεκράτει τότε ἐν Ἑλλάδι ἡ θεωρία περὶ αἰολοδωρισμῶν, ἥτοι ὅτι τὰ κατὰ τόπους λαλούμενα νεοελληνικὰ ἰδιώματα ἦσαν κατὰ σύνθεσιν παρεφθαρμένον κρᾶμα παλαιῶν αἰολικῶν καὶ δωρικῶν στοιχείων. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀπέδειξεν ἐσφαλμένην ὁ Χατζιδάκις ἀποδείξας καὶ διδάξας ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ λαοῦ λαλουμένη νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι φυσικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς καὶ ὅτι ὥς τοιαύτη πρόκειται νὰ ἐρευνᾶται. Ἦδη κατὰ τοὺς μεταγενεσιτέρους χρόνους δι' ἐξαπλώσεως τῆς Κοινῆς, ἥτις ἀνεπτύχθη καὶ ἐπεκράτησεν εἰς τὸ ἀχανὲς ἑλληνικὸν κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων του ὡς γλῶσσα γραφομένη τε ἄμα καὶ λαλουμένη, αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ διάλεκτοι κατεδικάσθησαν εἰς ἀργόν, βέβαιον θάνατον, τοῖς καὶ ἐπῆλθεν ἀλλαχοῦ ἐνωρίτερον καὶ ἀλλαχοῦ βραδύτερον κατὰ τοὺς λεγομένους μεταγενεσιτέρους χρόνους, ἥτοι εἰς διάστημα χρόνου ὀλίγον ὑπολειπόμενον τῆς χιλιετηρίδος. Μία καὶ μόνη ἀρχαία διάλεκτος κατώρθωσε νὰ περισωθῇ καὶ νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι σήμερον, ἡ συνεχίζουσα τὴν ἀρχαίαν Λακων-

νικὴν Τσακωνική, ἣτις ἐξακολουθεῖ νὰ λαλῇται εἰς τὴν Κυνουρίαν τῆς Πελοποννήσου. Πολλὰ στοιχεῖα τῶν ἀρχαίων διαλέκτων εἰσηλθόν εἰς τὴν Κοινὴν καὶ ἔφθασαν δι' αὐτῆς μέχρις ἡμῶν, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀποδεικνύουσιν ἐπιβίωσιν τῶν διαλέκτων, εἰς ἃς ἀνήκουν. Ἀλλὰ τέλος ἀρχαῖα διαλεκτικὰ στοιχεῖα, τοπωνύμια καὶ ὀλίγα προσηγορικά, ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν ἐκτὸς τῆς Κοινῆς μαρτυρούμενα εἰς τόπους, ἔνθα τὸ πάλοι ἐλαλοῦντο αἱ διάλεκτοι εἰς ἃς ἀνήκουν. Εἶναι δὲ ταῦτα ἀψευδεῖς πολύτιμοι μάρτυρες τῆς ἀδιακόπου προφορικῆς παραδόσεως τῆς γλώσσης ἐν τοῖς τόποις τούτοις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῆς ἐπιβιώσεως ἀρχαίων διαλέκτων.

Ἡ ἐπιστημονικὴ θεμελίωσις τῆς θεωρίας αὐτῆς τοῦ Χατζιδάκι περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπετεύχθη διὰ τσαύτης ἐπιστημονικῆς δυνάμεως καὶ ἀναντιλέκτου ἀποδεικτικῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ τεκμηριώσεως ἐκ τῆς γραπτῆς καὶ τῆς προφορικῆς παραδόσεως, ὥστε ἐγένετο ἀμέσως ἀποδεκτὴ καὶ ἐπέβαλεν ἀμέσως τὸν Χατζιδάκιν ὡς αὐθεντίαν εἰς τὰ ζητήματα τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐδημοσιεύθη γερμανιστὶ εἰς τὴν περίφημον *Einleitung* αὐτοῦ καὶ τοιουτοτρόπως ἐγνώσθη εὐρέως μεταξὺ τοῦ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ κοινοῦ. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἥτοι τὸ τῆς καταγωγῆς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, τὸ ζήτημα τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνεπτύχθη ἡ νέα Ἑλληνικὴ καὶ τὸ ζήτημα τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ἀποτελοῦν τὰ τρία θεμελιώδη κεφάλαια τοῦ περιφήμου αὐτοῦ συγγράμματος τοῦ Χατζιδάκι, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐν Λιψία τὸ 1892 καὶ διὰ τὸ ὅποῖον τὸ 1927 ὁ διάσημος καθηγητὴς τοῦ Μονάχου Aug. Heisenberg ἔγραψεν ὅτι «ἡμεῖς οἱ Γερμανοὶ αἰσθανόμεθα εὐγνωμοσύνην, διότι ἡ *Einleitung*, τὸ κλασσικὸν τοῦτο μνημεῖον τῆς ἐπιστήμης, ἐγράφη γερμανιστί».

Τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Χατζιδάκι ἐνεποίησε βαθυτάτην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς διεθνεῖς φιλολογικοὺς κύκλους διὰ ποικίλους λόγους. Διὰ πρώτην φοράν ἀπεδεικνύετο ἐν αὐτῷ ἡ ἀδιάκοπος προφορικὴ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἐδίδετο ἀποστομωτικὴ ἀπάντησις εἰς ὅσους κατὰ περιόδους ἠμφεσβήτουν μέχρι τότε τὴν φυσικὴν καὶ ἀβίαστον ἐξέλιξιν καὶ ἐπιβίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τοῦτο ἐπειυγχάνετο μεθοδικῶς διὰ τῆς ἀναγωγῆς τῶν στοιχείων τῆς λαλουμένης εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τῶν προδρόμους καὶ ἀποδείξεως ὅτι διὰ συνεξετάσεως τῶν ἀρχαίων, μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων γλωσσικῶν στοιχείων ὠλοκληροῦτο ἡ ἐπιστημονικὴ θεώρησις τῆς φθογγολογίας, τῆς κλίσεως, τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς συντάξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καθόλου, ἣτις ἀπεδεικνύετο πλέον διὰ τῶν φώτων τῆς ἐπιστήμης ἀποτελοῦσα ἐνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον σύνολον. Ἦτο τοῦτο μεγαλειῶδες ἐπίτευγμα τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης τῆς γλώσσης, τὴν ὅποίαν ἵδρυε καὶ ἐπέβαλλε διεθνῶς ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις.

Ἡ ἐπιστημονικὴ σημασία τοῦ γεγονότος τούτου ἦτο δισυμπόστατος. Ἀπὸ

ἀπόψεως Γενικῆς Γλωσσικῆς ἀπεδεικνύετο περιλάμπρως ὅτι αἱ θεωρίαι τῶν νεογραμματικῶν εὗρισκον τὴν ἐπαλήθευσιν καὶ δικαίωσιν των ἐπὶ μιᾷ ζώσης γλώσσης, τῆς ὁποίας τὸ ἱστορικὸν βάθος ἐκάλυπτεν ἀδιάκοπος γραπτὴ παράδοσις τριῶν περίπου χιλιετηρίδων. Τοιουτοτρόπως ἠνοίγετο λαμπρὸν πεδίον ἐπιστημονικῆς δράσεως διὰ πάντα βουλούμενον νὰ συλλάβῃ ἐν χρόνῳ τὴν γλωσσικὴν ἀνέλιξιν. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐρεῦνης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰδικῶς ἡ *Einleitung* τοῦ Χατζιδάκι ἀπεκάλυπτεν εἰς τοὺς ἀνὰ τὸν κόσμον πολυπληθεῖς ἐλληνιστὰς μίαν περίοδον τῆς γλώσσης ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον ἀφιερῶσαι τὸν ἐπιστημονικὸν των βίον, μίαν περίοδον, λέγω, διὰ τῆς ἐρεῦνης τῆς ὁποίας εὗρισκον τὴν λύσιν των ἀπειράριθμα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργει εἰς αὐτοὺς ἡ ἐλλιπὴς γραπτὴ παράδοσις. Ἐπὶ πλεον διὰ πρώτην φορὰν ἀπεκαλύπτετο εἰς τοὺς ἐρευνητὰς ὁ ἀληθὴς τύπος τῆς λαλουμένης Ἑλληνικῆς, τὸν ὁποῖον ἀπέκρυπτε καὶ παρηγκώνιζεν ἡ κολοσσιαία ἐπιβολὴ τῆς λογίας παραδόσεως τοῦ ἔθνους καὶ τοιουτοτρόπως ἔβλεπον οὗτοι πῶς, παρὰ τὴν γραπτὴν παράδοσιν, ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν διὰ τῆς στοματικῆς παραδόσεως τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης.

Ὁ ἀντίκτυπος ὑπῆρξεν ἄμεσος, εἰς πολλὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια ἰδρύθησαν ἔδραι ἐρεῦνης τῆς νέας Ἑλληνικῆς, πολυπληθεῖς ἐπιστήμονες ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου ἀσχολοῦνται ἔκτοτε περὶ τὴν ἔρευναν τῆς γλώσσης ταύτης. Ἐν Ἑλλάδι δὲ ἰδρύθη καὶ δρᾷ ἔκτοτε ἡ Σχολὴ τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι, ἣτις ἀνέπτυξε πολυπληθεῖς δοκίμους μαθητὰς καὶ συνεχιστὰς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ψωμίζεται ἐπιστημονικῶς καὶ αὕτῃ ἡ ἀντιπαράδοσις, ἣτις μόνον περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἔχει νὰ ἀντεῖπῃ σήμερον ὀλίγα τινα καὶ ἀσήμαντα, εἰς ὅσα ἡ ἀξιωματικὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη ἐν Ἑλλάδι παραδέχεται καὶ διδάσκει.

Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ σημεῖον ἐπιστημονικῆς ἐξορμήσεως τοῦ Γ. Χατζιδάκι. Ὑγιές, ἀκλόνητον καὶ θαυμασιόν. Ὅσα πρὸ τῆς τελικῆς διατυπώσεως τῆς θεωρίας του ἔγραψε τὸν ἐβοήθησαν νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὑγιὲς συμπέρασμα. Ὅσα ἀπέραντα ἔκτοτε ἔγραψε καὶ ἐδίδαξεν ἔχουσι βάσιν τὴν ὑγιᾶ ταύτην ἀρχήν, τὴν ὁποίαν εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀνεύρῃ, νὰ διατυπώσῃ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν ἀρχὴν σχεδὸν ἀκόμῃ τοῦ ἐπιστημονικοῦ του βίου.

Οἱ παλαιοὶ πρῶτοι ὁμότεχνοι καὶ ἀντίπαλοι τοῦ Χατζιδάκι παραμερίζουν διὰ νὰ περάσῃ ἐκεῖνος. Ὁ Δέφνερ ἀποδεικνύεται ἀμέθοδος καὶ εὐκατάβλητος ἀντίπαλος. Τὰ διδάγματα τοῦ Καρόλου Φόϋ, τὸν ὁποῖον ὁ Χατζιδάκις ἀποκαλεῖ εὐγενῶς «ἀρχαῖον φίλον καὶ συναγωνιστὴν ἑξοχόν», ἀνατρέπονται εὐκόλως, ὁ παλαιότερος Μαυροφρύδης τυγχάνει ἔκτοτε μνείας μόνον διὰ τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον ἔχει συγκεντρώσει εἰς τὸ ἔργον του. Γενικῶς ἐκ πάντων ὅσοι εἶχον μέχρι τότε ἀσχοληθῇ περὶ τὴν ἔρευναν τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἰδιαιτέρας μνείας, τιμῆς καὶ ἀναγνωρίσεως ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκι τυγχάνει μόνον ἡ ὑπέροχος φυσιογνωμία τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, τὸν ὁποῖον ἀνα-

κηρύττει πρῶτον μέγαν ἐρευνητὴν τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ὁποίου πολλὰ διδάγματα ἀναφέρει μετ' εὐλαβείας διὰ βίου.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς Χατζιδάκι - Ψυχάρη, διότι ἡ μεταξὺ τούτων ἀναμέτρησης ἐδημιούργησε ζητήματα, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐξακολουθοῦν νὰ τυγχάνουν καὶ σήμερον συζητήσεων.

Ἡ σύγκρουσις Χατζιδάκι - Ψυχάρη ἐξεδηλώθη τὸ πρῶτον ἐπὶ ἐπιστημονικοῦ πεδίου, μόνον δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ βαθμηδόν, διὰ πλήρους ὑποχωρήσεως τοῦ Ψυχάρη εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μάχην, περιορίσθη καὶ παρέμενε σύγκρουσις καὶ διαφορὰ περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα. Αἱ παλαιαὶ φιλικαὶ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ αἱ ἀλλεπάλληλαι ἐκδηλώσεις ἐκτιμήσεως καὶ θαυμασμοῦ τοῦ Ψυχάρη πρὸς τὸν Χατζιδάκιν ἐλησμονήθησαν καὶ ἐσιγήθησαν, ἀφ' ἧς ὁ Χατζιδάκις προέβαλε τὴν ὑγιᾶ καὶ σύγχρονον μέθοδον ἐρεῦνης αὐτοῦ καὶ ἔκρινε καὶ ἀνέτρεψε διὰ ταύτης τὴν μέθοδον, ἣν ἐφήρμοσεν ὁ Ψυχάρης πρὸς ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

Διὰ τοὺς μένοντας μὲ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ διάστασις Χατζιδάκι - Ψυχάρη ὀφείλετο ἀρχῇθεν εἰς τὸ ὅτι ὁ μὲν πρῶτος ὑπερεμάχησε τῆς γραφομένης, ὁ δὲ δεύτερος τῆς λαλουμένης, θὰ φανῇ ἴσως περίεργον, ἂν λεχθῇ ὅτι ἡ πρώτη διάστασις τούτων ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ ἀντίθετον. Ὁ Ψυχάρης δηλονότι ἐφήρμοσε πρὸς ἔρευναν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἐλληνικῆς γλώσσης τὴν ἀποκλειστικὴν ἀναδρομὴν εἰς τὰ γραπτὰ μνημεῖα, ὑπεστήριξε δὲ μεταξὺ ἄλλων ὅτι τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ἐλληνικῶν λέξεων δύναται νὰ διδάξῃ ἡ στατιστικὴ μέθοδος μαρτυρίας τῶν τύπων εἰς μεσαιωνικὰ κείμενα. Ἐδίδαξεν ἐπίσης ὅτι ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς στατιστικῆς ἐρεῦνης τῶν κειμένων τούτων ἡ νέα ἐλληνικὴ γλῶσσα ἐμφανίζεται διαμεμορφωμένη ἀπὸ τοῦ 17ου αἰ. κέξ. ✓

Πρὸς ἀνατροπὴν τῆς κακοδιδασκαλίας ταύτης ὁ Χατζιδάκις συνέγραψε τρεῖς μεγαλειώδεις πραγματείας, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦν τὴν *Einleitung* αὐτοῦ καὶ ἀποτελοῦν ἕκτοτε τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν καὶ βάσιν, ἐφ' ἧς πρέπει νὰ στηρίζεται πᾶς ἐπιχειρῶν ἔρευναν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἐλληνικῆς γλώσσης. Διὰ τῆς πραγματείας τῆς ἐπιγραφομένης «Περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐρεῦνης» ὑπεστήριξε ὅτι διὰ τὴν συναγωγὴν ὀρθῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων ἀνάγκη νὰ ἐκτείνηται ἡ ἔρευνα τόσον εἰς τὴν γραπτὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν. Διὰ τῆς πραγματείας τῆς ἐπιγραφομένης «Περὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνεπτύχθη ἡ νέα Ἑλληνικὴ» ἀπέδειξε ὅτι ἡ νέα Ἑλληνικὴ διεμορφώθη οὐχὶ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰ. κέξ., ὡς ὑπεστήριξε ὁ Ψυχάρης, ἀλλὰ ὡς ἐπὶ λέξει καταλήγει «πρὸ τοῦ 10ου αἰ., τ.ἔ. πρὸ τῆς ἐπικοινωνίας ἡμῶν πρὸς τοὺς Σλαῦους, Ἱταλοὺς καὶ Τούρκους καὶ δὴ πάντα τὰ λεγόμενα περὶ ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτὴν τῶν ξένων γλωσσῶν, οἷον τῆς Σλαβικῆς, Ἱταλικῆς, Τουρκικῆς κλπ., εἶναι παρὰ τὴν ἱστορίαν». Τέλος διὰ τῆς πραγματείας, τῆς ἐπιγραφομένης «Περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γλώσσης

τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων» ἀπέδειξεν ὅτι ἡ στατιστικὴ μέθοδος τοῦ Ψυχάρη εἰς οὐδὲν ἀληθὲς ἐπιστημονικὸν συμπέρασμα δύναται νὰ ὁδηγήσῃ, διότι ἡ γλῶσσα τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων εἶναι «ἀνάμεικτος ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων, διὸ καὶ ἔχει ἀνάγκην βασάνου καὶ καθαρισμοῦ προτοῦ νὰ γίνῃ αὐτῆς χρῆσις εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς». Τὰς κεφαλαιώδεις ταύτας πραγματείας ἀνεδημοσίευσεν ἐν μεταφράσει τὸ 1905, εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῶν Μεσαιωνικῶν καὶ Νέων Ἑλληνικῶν, ἐνθα καὶ ἐπάγεται «Ἀφοῦ τὰ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γλώσσης τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων οὕτως ἐξετέθησαν (τῷ 1892) καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἐπαϊόντων ἐνεκρίθησαν καὶ ἐγένοντο ἀποδεκτά, ὁ κ. Ψυχάρης ἠναγκάσθη νὰ ἀποσιῇ ἐφεξῆς πάσης ἀσχολίας περὶ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς μέσης καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἀσχολῇται τοῦ λοιποῦ περὶ μόνον τὸ λεγόμενον γλωσσικὸν ζήτημα, ἐν ᾧ τὰ σφάλματα δὲν εἶναι τοσοῦτον εὐεξέλεγκτα, ὅσον εἶναι προκειμένου περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξετάσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν γλωσσικῶν φαινομένων, καὶ ἐν ᾧ τῷ ὄντι πλατεῖται λόγων κέλευθοι». Πράγματι ὁ Ψυχάρης ἐδημοσίευσεν ἕκτοτε πολλὰς πραγματείας, ἀλλὰ πᾶσαι πλέον σιτηρίζονται εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς μεθόδους τὰς ὁποίας ἔθηκεν ὁ Χατζιδάκις καὶ οὐχὶ εἰς ἐκείνας, ὡς ὁ ἴδιος ἀρχικῶς ὑπεστήριξεν.

Ἐφεξῆς ὁ Χατζιδάκις δὲν ἔχει πλέον ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπιστημονικοὺς ἀντιπάλους, διότι ὅσοι κατὰ καιροὺς διαφέρονται πρὸς αὐτὸν ἢ σιτηρίζονται ἐπὶ τῆς διδασκαλίας του καὶ διαφέρονται περὶ λεπτομερείας ἢ, εἰς σπανιωτάτας περιπτώσεις, ἐπιχειροῦσι τὴν ἐφαρμογὴν ἰδίων μεθόδων ἐρεῦνης, ὅτε παρέρχονται σχεδὸν ἀπαρατήρητοι εἴτε δὲν λαμβάνονται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. Ἀπαντες οἱ ὑπὸ τοῦ Χατζιδάκι ἐλεγχόμενοι ἐφεξῆς ἐπιστημονικῶς, ἐλέγχονται κυρίως εἴτε διότι παρανοοῦν εἴτε διότι παραμελοῦν τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἔθηκεν. Διὰ τοῦ τοιούτου ἐλέγχου ἐξικνουμένου μέχρι καὶ τῆς τελευταίας πραγματείας ἣν ἐδημοσίευσεν, συστηματοποιεῖται κατὰ μικρὸν ἡ μέθοδος ἐρεῦνης καὶ δημιουργεῖται ἡ Σχολή. Ὁ ἐπιχειρῶν σήμερον ἐρευνᾷ τῆς νέας Ἑλληνικῆς δὲν δύναται νὰ παρίδῃ ἀκινδύνως τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Χατζιδάκι, ὧν ἡ ὀρθότης παρηκολουθήθη καὶ ἡλέγχθη ἐπὶ ἡμῖν καὶ πλέον αἰῶνα ὑπὸ πλειάδος Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐρευνητῶν.

Ὅθεν ἐπιβεβλημένον καὶ δικαιοτάτον ἔπαινον ἀπένειμε πρὸς αὐτὸν ἡ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου, ὅτε χαιρετίζουσα ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς ὀγδοηκονταετηρίδος ἔγραφεν «εἰς ὑμᾶς ἀνήκει ἄνευ τινὸς ἀντιζήλου ἢ δόξας ὅτι τὴν ἱστορικὴν ἐρευνᾷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ μεσαίωρος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων ἀννυώσατε ἐκ τῶν βυθῶν τῆς ἐρασιτεχνίας καὶ τῆς ἀμεθοδίας εἰς τὴν τάξιν ἐπιστήμης πληροῦσης ὅλους τοὺς συγχρόνους ἐπιστημονικοὺς ὅρους. Οὐδεὶς ὑπερήσπισεν τόσον ἐνεργῶς καὶ ἐπιτυχῶς, ὅπως ὑμεῖς, τὴν ἀδιάσπαστον ἐνότητα ἀπάσης τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης

ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τῶν νεωτάτων διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἀπέδειξε τελειωτικῶς ταῦτα διὰ τόσον διδακτικοῦ παραδείγματος πλουσίας καὶ λεπτομεροῦς ἐρεῦνης».

Ὅπως ἦτο φυσικὸν ἡ ὑγιὲς ἀντίληψις περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Γεώργιον Χατζιδάκιν νὰ ἴδῃ μὲ ἀπόλυτον καθαρότητα καὶ νηφαλιότητα καὶ μὲ πλήρη συναίσθησιν τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης καὶ τὸ πολυθρόνητον γλωσσικὸν ζήτημα. Τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν νὰ διεξαγάγῃ διμέτωπον σκληρὸν ἀγῶνα, διότι εὐρέθη μεταξὺ τῶν συμπληγάδων τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ χυδαϊσμοῦ ἀφ' ἑτέρου. Ὁ Χατζιδάκις εἶδε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μετὰ μεγαλοφρονῶς ἐνοράσεως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἠδυνάτιον νὰ ἴδουν καὶ ἀντιληφθῶν οἱ ὑπέρμαχοι τῶν ἀκροτήτων. Βεβαίως ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος εἶναι ἀπότοκος τῆς ἐπιστημονικῆς πίστεως αὐτοῦ ἐπὶ τὸ διφυὲς τῆς γλωσσικῆς παραδόσεως. Ἐφ' ὅσον δηλονότι διὰ λαμπρῶν πραγματειῶν ἀπέδειξε καὶ ἐδίδαξεν ὅτι τόσον ἡ προφορικὴ ὅσον καὶ ἡ γραπτὴ παράδοσις τοῦ ἔθνους ἐξικνοῦνται μέχρις ἡμῶν κατ' ἀδιάκοπον ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, ἦλθεν εὐκόλως εἰς τὴν ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας διδασκαλίαν ὅτι ὁ ἐπίσημος λόγος τοῦ ἔθνους, ἡ γραφομένη δηλονότι γλῶσσα αὐτοῦ, δι' ἧς ἐπιτυγχάνεται ἡ ἔκφρασις τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀγωγή τοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀγνοήσῃ οὔτε τὴν γραπτὴν οὔτε τὴν προφορικὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ συντίθῃται ἐκ τῶν δύο τούτων στοιχείων κατὰ τρόπον μὴ προσκρούοντα εἰς τὸ αἰσθημα τῆς προηγμένης πως κοινωνικῶς μερίδος τοῦ ἔθνους. Ὁ λαὸς πρέπει νὰ μετέχῃ τῆς γλωσσικῆς ἀγωγῆς μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητα καὶ κατὰ ταῦτα πᾶν στοιχεῖον εἴτε ἀρχαϊκὸν εἴτε χυδαϊκόν, τὸ ὁποῖον δὲν γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτὸν εἶναι ἀπόβλητον τῆς χρήσεως. Ἐπιστροφὴ εἰς τὴν ἀρχαίαν δὲν εἶναι δυνατόν, ἀλλὰ, καὶ ἂν τοῦτο ἦτο δυνατόν, δὲν θὰ ἦτο ἐθνικὴ ὠφέλεια, ἀλλ' ἐθνικὴ συμφορά, διότι θὰ ἐπέβαλεν ἀνυπόφορον τυραννίαν δουλικῆς μιμήσεως τρόπου ἔκφρασεως ἐνὸς ἀπομακρυσμένου παρελθόντος. Προσαρμογὴ τοῦ τύπου τῆς γραφομένης πρὸς τὴν λεγομένην γλῶσσαν τοῦ λαοῦ εἶναι ἐθνικῶς ἀσύμφορος καὶ πρακτικῶς ἀνεφάρμοστος διὰ τῶν στοιχείων ταύτης καὶ μόνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ ὁ πολυσύνθετος νεοελληνικὸς κόσμος.

Ἐπὶ τῶν ἀντιλήψεων τούτων στηριζόμενος ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν καὶ εἰς πλῆθος πραγματειῶν καὶ ἄρθρων καὶ βιβλίων τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης καὶ καθώρισε θεμελιώδεις ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ τηρῶνται ἀπαρεγκλίτως ὑπὸ τῶν γραφόντων. Κατόπιν τῆς διδασκαλίας ταύτης τοῦ Χατζιδάκι οἱ μὲν ἀρχαῖστοι ἐξέλιπον βαθμηδόν, οἱ δὲ δημοτικισταὶ ἀναγκαζόμενοι ὑπὸ τῆς δημιουργουμένης γλωσσικῆς πραγματικότητος ἀνεθεώρησαν τὰς ἀρχάς των, ἐγκατέλειψαν πάντα σχεδὸν τὰ ἀρχικὰ αἰτήματα τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ διαφέρονται σήμερον πρὸς ἡμᾶς περὶ ὀλίγα τινα

ἀσήμαντα μορφολογικὰ καὶ τονικὰ ζητήματα. Ὁ ἀναγινώσκων σήμερον μετὰ ἡμῖν καὶ πλέον αἰῶνα πραγματείας τοῦ Χατζιδάκι περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἀναγνωρίζει πόσον ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ σημερινὴ θέσις αὐτοῦ τὸν ἐδικαίωσαν.

Οἱ ἀγῶνες τοῦ Χατζιδάκι περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ὑπῆρξαν βεβαίως καὶ μεγάλοι καὶ ὀξεῖς καὶ διήρκεσαν καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς μακρᾶς σταδιοδρομίας του, ἀλλὰ δύναται νὰ λεχθῇ δι' ἐκτενέστερον εἰς τὸ περιθώριον τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ δραστηριότητος. Ἐν ἀντιθέσει δηλονότι πρὸς τοὺς δημοτικιστὰς ἀντιπάλους αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι ἔκαμαν ὑποκείμενον τῆς δραστηριότητος αὐτῶν τοὺς περὶ τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἀγῶνας, ὁ Χατζιδάκις ἐκήρυξε τοῦτο ὡς οὐχὶ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν ζήτημα, ἀλλ' ὡς περιοσώτερον πρακτικὸν καὶ κοινωνικόν, ἐδίδασκε περὶ τούτου τὰ ὀρθά, ἀφῆκε τὸν χρόνον νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἐξελέξεώς του καὶ διέθεσε τὰς ἀπεράντους ἐπιστημονικάς του δυνάμεις εἰς τὴν καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἡ θεραπεία τῆς ἐπιστήμης ὑπῆρξεν ὁ φωτεινὸς χῶρος τῆς εὐτυχίας, εἰς τὸν ὅποιον ἀφιέρωσε τὰς δυνάμεις, τὰς τε σωματικάς καὶ τὰς πνευματικάς, μὲ τὰς ὁποίας τὸν εἶχε δαψιλῶς προικίσει ἡ μοῖρα.

Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τὸ ὅποιον ἐδημιούργησεν ὁ Χατζιδάκις εἶναι δυσσύλληπτον, πολυσύνθετον, καταπληκτικὸν εἰς ἑκτασιν καὶ εἰς βάθος, εἶναι μία δημιουργία ἐξ ἐκείνων, τὰς ὁποίας μόνον ἥρωες τῆς πνευματικῆς πορείας τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔχουν καταλείψει ὡς εὐλογίαν καὶ κληρονομίαν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι σήμερον καὶ ἐρευνᾷ τὰς πάσης φύσεως ἐκδηλώσεις τῆς γλώσσης, τὴν ποίησιν, τὴν πεζογραφίαν, τὰς διαλέκτους, τοπικὰ ἰδιώματα, γλωσσικὰ μνημεῖα ἐποχῶν τῆς καταπτώσεως, συγγραφεῖς, ἐπιγραφάς, παπύρους, ἔγγραφα, νομίσματα, πᾶν ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ προκαλέσῃ τὸ διαφέρον ἐνὸς ἐρευνητοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τελειότερον γνώστην τῶν ἱστορικῶν λεπτομερειῶν τῆς ὁποίας δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ οὔτε ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς οὔτε ὁ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος φιλολογικὸς κόσμος.

Οὐδὲν ἐπιτρεπτὸν ὄριον χρόνου θὰ ἐπῆρκει ὅχι βεβαίως νὰ ἀναλύσωμεν, ἀλλ' οὐδὲ καὶ νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἔστω καὶ κατὰ κατηγορίας τὸ γιγαντιαῖον εἰς ἑκτασιν ἔργον τοῦ τιτᾶνος αὐτοῦ τῆς σκέψεως, ἐνὸς ἐκ τῶν πλέον πολυγράφων ἀνδρῶν τῆς φιλολογικῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ μόνη ὑπολειπομένη εἰς ἡμᾶς δυνατότης εἶναι νὰ θίξωμεν θεμελιώδη τινὰ σημεῖα τῆς ἐπιστημονικῆς του δημιουργίας, ἀφ' ὧν ὠρμήθη ὡς γλωσσολόγος, ὡς πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος, ὡς πνευματικὴ δύναμις τοῦ ἔθνους.

Μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρινῆς κοινῆς καταγωγῆς τῆς νέας Ἑλληνικῆς, προέβη εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς εἰδοποιουῦ διαφορᾶς μεταξὺ ἀρχαίας καὶ νέας γλώσσης. Ἀπὸ τῶν κλασσικῶν ἤδη χρόνων ἤρχισαν νὰ ἐπιτελῶνται βαθμηδὸν σπουδαῖαι φωνητικαὶ μεταβολαί, ὁ μονοφθογγισμὸς

τῶν διφθόγγων, ἡ ἐξίσωσις μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, ἡ ἀπώλεια τῆς προσφθίας, ἡ ἐπικράτησις τοῦ δυναμικωτέρου τονισμοῦ κλπ., πάθη, αἵτινα μετέβαλον αἰσθητῶς καὶ μετέτρεψαν βαθμηδὸν ἀπὸ ἀρχαίου εἰς νέον τὸν ἑλληνικὸν λόγον. Εἰς τὴν ριζικὴν μεταβολὴν τὴν ἐπιτρέπουσαν εἰς ἡμᾶς νὰ διακρίνωμεν τὸν μὲν ἀπὸ τοῦ δὲ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα σπουδαῖα σύνδρομα αἵτια, ἐν οἷς προέχουν τὸ ἀδύνατον τῆς διατηρήσεως καὶ συνεχίσεως ὑπὸ τῶν μυριάδων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐξηλληνισμένων βαρβάρων κατὰ τοὺς μεταγενεσιτέρους χρόνους τοῦ ἐπιμεμελημένου ὕφους τοῦ αἰτιατοῦ λόγου, ὅπερ ἦτο ἐπιγέννημα καὶ προνόμιον τῆς ἰδιοφυΐας τῶν κλασσικῶν συγγραφέων τῶν ἐνδόξων χρόνων, ἔτι δὲ ἡ σύγχυσις ἡ καὶ ἀπώλεια τῶν ἀρχαίων μορίων, ἔνεκα τῆς ὁποίας δὲν διεστέλλοντο πλέον αἱ πτώσεις καὶ αἱ ἐγκλίσεις σαφῶς καὶ ἀκριβῶς ὅπως πρότερον, τοῦθ' ὅπερ συνέβαλεν εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς ἑλληνικῆς συντάξεως, ἥτις ἀπὸ ἀρχαίας ἐγένετο νέα, ἀπὸ καλλιτεχνικῆς καὶ ἀκριβοῦς ἀτεχνοτέρα καὶ χαλαρωτέρα. Εἰς τὰ γενικὰ ταῦτα τέλος προστίθενται ἡ ἀπώλεια τῆς εὐκτικῆς ἐγκλίσεως, ἡ ἀπώλεια τῶν μονολεκτικῶν μελλόντων, παρακειμένων καὶ ὑπερσυντελίκων, ἡ ἀπώλεια τῆς χρήσεως τῆς δοτικῆς κλπ.

Προσεχὲς ἐπιστημονικὴ ἐνέργεια τοῦ Χατζιδάκι ἦτο νὰ καθορίσῃ τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν νέαν ταύτην φάσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, πεδίου ἐφ' οὗ οὐδεὶς ἐφεξῆς ἠδυνήθη νὰ τὸν συναγωνισθῇ ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ τὸν συμπληρώσῃ οὐσιωδῶς. Ἡ ἔρευνα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἔχει βεβαίως πολὺν προχωρήσει καὶ ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐγκαταλείψει τὰ ὅρια, εἰς ἃ εἶχεν ὁδηγήσει ταύτην ἡ ἐπιστημονικὴ δραστηριότης τοῦ Χατζιδάκι, ἀλλὰ αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ ἐφ' ὧν θεμελιούται ἡ ἔρευνα αὕτη εἶναι ἀπαραγνώριστος πνευματικὴ ἰδιοκτησίᾳ του. Ὁ Χατζιδάκις καθώρισε τὴν φύσιν καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν φωνηέντων τῆς νέας Ἑλληνικῆς, τὸν τρόπον τῆς πρὸς ἀλληλα συμπλοκῆς τούτων, τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνετελέσθη ἡ συνί- ζησις αὐτῶν, ἔτι δὲ τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς λαμβάνουσι χώραν οἱ ἐνεστωτικοὶ σχηματισμοὶ τῶν ρημάτων, ὑφ' οὓς ἐπιτυγχάνεται ἡ κλίσις τῶν ὀνομάτων, ὑφ' οὓς τελοῦνται αἱ τονικαὶ μεταβολαὶ κλπ. κλπ. Ἐν τῇ περιφήμῳ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ διατριβῇ αὐτοῦ ἀνέπτυξε τοὺς φωνητικὸς νόμους τῆς νέας Ἑλληνικῆς, διαστείλας τούτους τῶν ἐκασταχοῦ ἰσχυόντων ἰδιωματικῶν νόμων.

Τὰ μεγάλα ταῦτα διδάγματα τοῦ Χατζιδάκι ὑπῆρξαν ἡ ἀφειτηρία διὰ τὴν συγγραφὴν πολλῶν ἑκατοντάδων πραγματειῶν αὐτοῦ, ἐν αἷς λύονται ἅπειρα ἐπὶ μέρους προβλήματα, τὰ ὁποῖα γεννᾷ ἡ ἔρευνα τῆς γλώσσης. Μόνον ἂν κάποιε ἐπιχειρηθῇ καὶ ἐπιτευχθῇ ἀναλυτικὴ ἀποδελτίωσις τῶν δημοσιευμάτων του θὰ κατὰσπῃ περισσότερον ἐμφανὲς καὶ προσιτὸν τὸ ἀσύλληπτον ἐν ταῖς λεπτομερεῖαις ἔργον του.

Ὡς πανεπιστημιακὸς Καθηγητὴς ὁ Γεώργιος Χατζιδάκις ἐδόξασε τὸ Πανεπιστήμιον, κατέλιπε δὲ εἰς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ὡς εὐλογίαν, ὁλόκληρον

σειρὰν ἐγχειριδίων συγγραμμάτων, ἀπὸ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἀντλή μέθοδον καὶ γνώσεις ἢ σπουδάζουσα νεολαία. Ἐπὶ ἡμῖν περὶπου αἰῶνα ἡ διδασκαλία τοῦ ἐφώτισε διαδοχικῶς ἀμφοτέρω τὰ πανεπιστήμια τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ ἐδημιούργησε λεγεῶνα εὐγνωμόνων ἀκροατῶν, ἐξ ὧν ἐπελέγοντο προσεκτικῶς ὑπὸ τούτου ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὸ ἐπιστημονικὸν ἐπιτελεῖον τῶν ὑπὸ τὴν κατεύθυνσιν αὐτοῦ ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων, ἐν οἷς προέχουσιν θεοὶν κατέχει τὸ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐνταχθὲν Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, ἀποκλειστικὸν ἐπίτευγμα μεγαλοφυοῦς συλλήψεως τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι.

Ὡς ἄλλος Αἰσχύλος ἔταξεν ὑπὲρ πάντων ἄλλο ἐν τῷ κόσμῳ τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην καὶ τὴν ὑπὲρ ταύτης θυσίαν. Ἡ μεγαλόνησος, ἡ ὁποία σεμνύνεται διότι τὸν ἐγέννησεν, ἡσθάνθη ἐπανελημμένως τὸ ἀρρενωπὸν σκίρισμα τῆς λεβεντιάς του, διότι ἐπανελημμένως ἔλαβεν οὗτος τὰ ὄπλα καὶ ἐπολέμησε διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς Ἑλλάδος ἡ Μακεδονία ἐδονήθη ἀπὸ τὴν πλήρη ἀγανακτήσεως πελωρίαν ἐπιστημονικὴν κραυγὴν αὐτοῦ, δι' ἧς ἀπεσιτόμωσε κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν πλειάδα «καλοθελητῶν» τῆς Ἑλλάδος ξένων ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι ἔβηκαν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὸν ἑλληνισμόν τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀποδείξεις τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι ὑπῆρξαν ἰσχυρὰ δέσμη ἀκτίνων ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου ἑλληνικοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον κατηύγασε καὶ διέλυσε τὸ σκότος, ὅπερ συνεπύκνωνε πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀνίερος ἐκμετάλλευσις τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ ἐχθρῶν τῆς ἡμετέρας πατρίδος.

Τοιοῦτος ἐν ἀδραῖς γραμμαῖς ὑπῆρξεν ὡς ἐπιστήμων, ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς ἐθνικὸς ἀγωνιστὴς ὁ γεραιρόμενος σήμερον ἐνταῦθα ἐπιστημονικὸς κολοσσός. Ἐν ὑστάτῃ συνθέσει δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μέγας δραματιστὴς καὶ μύσσης τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας, ὡς προνομιοῦχος ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἡ ὁποία ἐξεπλήρωσεν εἰς τὸ μέγιστον δυνατὸν τὴν ἐντιολήν, τὴν ὁποίαν εἶχε τάξει εἰς αὐτὴν ἡ προηγηθεῖσα ἀθάνατος χορεία τῶν μεγάλων διδασκάλων τοῦ γένους. Συνέλαβεν εἰς τὴν ἐντέλειαν τὸ πνευματικὸν αἶτημα τῆς ἐποχῆς του, συνέβαλεν ὅσον ὀλίγοι διὰ νὰ ὑψωθῇ καὶ ἐπιβληθῇ διεθνῶς ὑπερήφανον τὸ παράσημα τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης.